

ВИКТОРИЯ ЛЮЛЬКА

ФОРМЫ И ФУНКЦИИ ИРОНИИ В РОМАНЕ А.С.ПУШКИНА
«ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН»

Данная статья посвящена анализу иронии в романе А.С.Пушкина «Евгений Онегин». Уточнено понятие иронии и определены его формы в художественном тексте. Раскрыты формы и функции иронии как текстовых составляющих стиля в романе «Евгений Онегин».

Ключевые слова: ирония, роман в стихах, образ, мотив.

VIKTORIIA LIULKA

FORMS AND FUNCTIONS OF THE IRONY IN THE NOVEL
«EVGENIY ONEGIN» WRITTEN BY A.PUSHKIN

This article is devoted to the analysis of the irony in the novel «Evgeniy Onegin» written by A.Pushkin. The definition of irony is specified here, and it is defined its forms in the work of art. In the article the forms and functions of the irony as the text components of style in the novel «Evgeniy Onegin» are discovered.

Key words: irony, novel in verses, image, motive.

Одержано 22.07.2010 р., рекомендовано до друку 30.08.2010 р.

УДК 821.161.1-31.09

КСЕНЯ КОВАЛЕНКО
(Полтава)

**ОСОБЛИВОСТІ НАРАТИВНОЇ
СТРУКТУРИ ПОВІСТІ
А.ЧЕХОВА «СКУЧНАЯ ИСТОРИЯ»**

Ключові слова: повість, наративна структура, суб'єктивна оповідь, об'єктивна оповідь, герой, оповідач, автор.

Проза російського письменника Антона Павловича Чехова засвідчує перехід від зрілого реалізму до модернізму. Він був продовжувачем традицій, але разом з тим шукав нових шляхів у мистецтві. Проза А.Чехова не є однорідним явищем, вона різноманітна в жанровому та стильовому аспектах. Починаючи з 1880-х років, у творчості письменника змінювалися теми, проблеми, сюжети, мотиви, форми авторської позиції.

Твори А.Чехова давно привертають увагу літературознавців, літературних критиків, науковців та читачів. Серед науково-критичних праць виріз-

няються студії О.Чудакова, котрий чимало зробив для дослідження наративних форм у прозовій спадщині митця. Так, у монографії «Поетика Чехова» (1971) науковець проаналізував засоби вираження авторської позиції та форми наративної структури, суб'єктивну та об'єктивну манери оповіді в ранніх оповіданнях митця «Товстий і Тонкий», «Хамелеон», «Смерть чиновника», а також звертається до пізніх повістей А.Чехова «Нудна історія», «Вогні», «Розповідь невідомої людини», «Мое життя», «Степ» та ін. [4]. В іншій монографії «Світ Чехова» (1986) О.Чудаков простежує художній світ творів письменника, внутрішній і зовнішній сюжет його оповідань і повістей [3]. Г.Бердников у роботі «А.П.Чехов. Ідейні й творчі шукання» (1984) порівняв повісті «Нудна історія» (1889) А.Чехова та «Смерть Івана Ілліча» (1886) Л.Толстого, простежив ідею та проблематику творів, схарактеризував моральні позиції героїв [1]. Разом з тим повість «Нудна історія», як й інші твори А.Чехова, не знайшла належного наукового висвітлення в літературознавстві. О.Чудаков і Г.Бердников лише побіжно розглядали цей твір у контексті більш ранніх творів письменника. У зв'язку з цим дослідження наративної структури повісті «Нудна історія», як і чеховських повістей у цілому, є доволі актуальним. Тема статті є частиною загального дослідження форм нарації в повістях А.Чехова.

Повість «Нудна історія» (1889) засвідчила новий, зрілий етап творчості А.Чехова – перехід від ранніх оповідань до більш широкого соціально-психологічного аналізу дійсності й стану людини. Письменник подає в повісті два плани: з одного боку, тут зображується буденність життя звичайної людини, а з іншого, – буттєвий план, який дозволяє митцю порушити глибокі проблеми існування людини: життя і смерті, духовної реалізації особистості, морального зубожіння суспільства, ставлення до сім'ї, мистецтва, соціуму та ін.

Сюжет повісті «Нудна історія» гострий та напружений, але не в плані зовнішніх подій, бо основні події твору розгортаються в глибині людської свідомості, що підкреслює наративна організація повісті. Сюжетною основою твору є сумна оповідь професора Миколи Степановича, котрий прожив 62 роки, так і не усвідомивши смислу життя. Характерно, що прізвище оповідача не назване. Професор сам себе йменує «такой-то, тайний советник и кавалер», що сприяє узагальненню образу головного героя-оповідача, відтворенню типового характеру «зайвої людини», поширеного в російській літературі XIX ст.

Вільний потік думок, переживань, споминів професора, які поєднуються з побутовими сценами, сприяють розкриттю складної долі людини та її життєвої драми. Повість А.Чехова відобразила не лише драму безвиході окремої людини, а й процес складного самопізнання здатних мислити людей, гостре відчуття невдоволеності ідейним покликанням свого покоління. Не можна сказати, що герой не знайшов свого місця в суспільстві, оскільки він був науковцем, читав лекції в університеті, керував аспірантами та докторантами, був успішним серед колег, мав дружину, доньку та вихованку Катю – найкращого свого друга. Але, незважаючи на видиме благополуччя, Микола Степанович постійно відчуває внутрішній біль і тривогу, мотиви яких йому самому ще не зовсім зрозумілі. Протягом повісті герой через свою внутрішню оповідь проходить важкий шлях самоусвідомлення, пізнання і самого себе, і довколишнього світу.

Наскрізною проблемою в повісті «Нудна історія» є проблема відчуження, герой постійно відчуває себе не потрібним суспільству та рідним. Професор почувається самотнім навіть у колі близьких людей. Занурений у науку, думаючи, що допомагає людям і творить добро, він не бачив справжнього життя, своєї родини, пропустив зростання єдиної доньки, не знав духовного життя та спокою в душі. Напругу сюжету надає ситуація «порогу», оскільки герой постійно перебуває між життям і смертю, між теперішнім і минулим часом, між тим, що хочеться та хотілося здійснити, між прожитим життям і життям на схилі літ.

Уже на початку повісті «Нудна історія» розгортається традиційний для російської літератури ХІХ століття (починаючи з петербурзьких повістей М.Гоголя) мотив заміни людини чином. Цей мотив виявляється не лише в сюжеті, а й у композиції твору, і в наративній структурі повісті. Герой говорить про самого себе як про сторонню людину, тобто відсторонюється від самого себе. Стосунки поміж «я внутрішнім» і «я зовнішнім» визначають головний конфлікт твору. «Я зовнішнє» позначене ім'ям особи, якій потрібний лише чин, місце в суспільстві: «Есть в России заслуженный профессор Николай Степанович такой-то, тайный советник и кавалер; у него так много русских и иностранных орденов, что когда ему приходится надевать их, студенты величают его иконостасом <...> все это и многое, что еще можно было бы сказать, составляет то, что называется моим именем» [2, с.380]. «Я внутрішнє» Миколи Степановича зовсім інше – вразливе, стражденне, стривожене. У глибині душі професор розуміє, що протягом життя він так і не пізнав головного – смислу буття. Звання й чин не могли дати внутрішнього задоволення здатній мислити людині, тому він усвідомлює відчуження себе від чину. На відміну від М.Гоголя, котрий показав процес переходу від «я» до «чину», А.Чехов розкрив зворотний процес від «чину» до «я», до самопізнання і самоідентифікації героя.

Одним із провідних мотивів повісті «Нудна історія» є також мотив «хвороби», який виявляється не стільки у фізичній недужі, а в духовному, моральному стражданні професора. Розкриттю мотиву «хвороби» слугують такі наративні конструкції та моделі: герой швидко переключається з одного предмета на інший, постійно зривається криком і плачем на рідних та близьких, не дослуховує до кінця співрозмовників, упадає у відчай, говорить уривчасто і непослідовно. Фізична хвороба також присутня в повісті, оскільки персонаж постійно скаржиться на безсоння, він навіть називає ці страждання своїм способом життя: «...что касается моего теперешнего образа жизни, то прежде всего я должен отметить бессонницу...» [2, с.381]. Життя в ситуації «порогу» (на межі життя й смерті) акцентоване автором і в мотиві «хвороби» – безсоння, тобто існування на межі реального та ірреального світу, світла й темряви.

Кульмінаційним моментом повісті є момент прозріння, усвідомлення героєм-оповідачем своїх учинків та порожнього життя, усвідомлення своїх бажань і прагнень: «Я хочу, чтобы наши жены, друзья, дети, ученики любили в нас не имя, не фирму и не ярлык, а обыкновенных людей...» [2, с.425]. Перед професором постають онтологічні та екзистенціальні питання, але він не може дати відповідь на них.

Нездатний допомогти самому собі, професор не може дати пораду й своєму найближчому другу – Каті, на її прохання допомогти сказати лише одне потрібне слово, яке б змінило життя, професор мовчить. Несказане слово – ключовий етап повісті, воно розкриває всю знецінену сутність існування професора.

Розв'язкою твору є буденні слова, фрази, сказані професором і його вихованкою, однак за ними простежується трагізм, холодність людських стосунків і буття загалом. В останньому епізоді твору персонажі говорять про звичайні та загальноприйняті факти, але кожний з них усвідомлює трагізм життя і неминучість смерті, непотрібність самому собі та суспільству: «...ведь душа этой бедняжки не знала и не будет знать приюта всю жизнь, всю жизнь!» [2, с.428].

У фіналі повісті «Нудна історія» використано риторичну форму прощання. Прощання з Катериною стає для Миколи Степановича прощанням із життям і з найдорожчим для нього у світі другом. Герой востаннє переосмислює все своє минуле життя, він усвідомлює, що духовного прозріння не настане ніколи. Письменник співчуває героєві, не засуджує його, стаючи ніби його двійником.

У наративній структурі повісті точки зору автора й героя зближені, інколи вони навіть збігаються між собою. Митець змальовує життя персонажа, висловлює судження про науку, суспільство, стаючи на позицію професора. Утім, повної тотожності точок зору й героя не відбувається. Основний конфлікт твору ускладнений двома колізіями: «я» і «не-я» професора, «я» автора і «я» героя-оповідача. У такий спосіб А.Чехов відтворює складний діалог, що відбувається в душі людини щодо онтологічних питань.

Велику роль у формуванні наративної структури твору відіграють позасюжетні елементи, які начебто не впливають на рух основної подієвої лінії, але разом з тим утворюють поліфонізм голосу героя-оповідача й голосу автора. Серед позасюжетних елементів можна відзначити вставні епізоди: листи Каті до професора Миколи Степановича, притчова розповідь професора про Гнеккера, а також різноманітні інтексти (прислів'я та приказки, вислови з відомих літературних творів В.Шекспіра, О.Пушкіна). Позасюжетні елементи допомагають розкрити внутрішній стан персонажів на фоні буденного життя. Можна простежити еволюцію духовного стану Каті в листах до Миколи Степановича: перші листи були довгі, захопливі, Катя хотіла якнайшвидше поділитися своїм успіхом, але згодом вони ставали коротшими, професор почав помічати в них ознаки зневіри, розчарування. Наративна форма листів якнайкраще відтворює психологічні зміни, що відбулися в душі героїні під впливом обставин.

Вставна байка, вміщена в нарацію професора, дозволяє підкреслити певні риси характеру Гнеккера та ставлення професора до нього як особистості:

*Орлам случается и ниже кур спускаться,
Но курам никогда до облак не подняться...* [2, с.416].

Прислів'я та приказки, які повторює герой, допомагають йому зрозуміти сутність життя, спонукають до рефлексії. Так, наприклад, давню формулу «Познай самого себя» Микола Степанович переосмислює в умовах бездухо-

вного буття, неможливості внутрішньої реалізації: давні люди, на його думку, мали б указати спосіб, як користуватися цією порадою.

Внутрішній світ людини в зображенні А.Чехова тісно пов'язаний із зовнішнім. Через усю повість проходить явно виражений контраст між зовнішнім та внутрішнім світом персонажа. Цей контраст відчутний уже в експозиції і стає наскрізним мотивом твору: «Насколько блестяще и красиво мое имя, насколько тускл и безобразен я сам» [2, с.380]. Контраст допомагає виявити оцінно-композиційний ряд, сприяє розвитку сюжету, розкриває сутність життя професора та його взаємовідносини з близькими людьми.

А.Чехов значно оновив тип оповіді від першої особи, до якої зверталися й інші письменники-класики (М.Гоголь, Ф.Достоевський, Л.Толстой та ін.), за рахунок синтезу різних наративних структур. Основу твору становить внутрішній монолог героя, але в повісті використані діалоги інших персонажів, подані через сприйняття та інтерпретації професора, ніби він усе це пережив нещодавно. У творі поєднуються точки зору різних людей – дружини, доньки, друзів, Каті та інших. Оповідна структура повісті з різними оцінками допомагає глибокому розкриттю психологічних станів людини перехідної доби в її зв'язках із суспільством і самою собою. Разом з тим форми наратив виконують різні функції: імагогічну, сюжетно-композиційну, мотивну, жанрово-стильову.

У повісті А.Чехова поєднано об'єктивний та суб'єктивний типи оповіді. Суб'єктивна оповідь характерна тим, що події викладає розповідач, який є головним персонажем твору і реальною людиною. Професор є оповідачем твору, існуючи в тому світі, який його оточує тепер. Об'єктивна оповідь повісті виявляється на рівні нейтрального мовлення автора (котрий намагається приховати свою позицію), а також у висловлюваннях інших персонажів, котрі є фоном для розкриття характеру головного героя.

У наративній структурі закладено опозицію часу «минуле – теперішнє»: «Никакой спорт, никакие развлечения и игры никогда не доставляли мне такого наслаждения, как чтение лекций <...> это было прежде. Теперь же на лекциях я испытываю одно только мучение...» [2, с.388]. Опозиція часу спрямована на розкриття зміни в емоційному стані наратора і глибше – у його світовідчутті. Час у повісті відіграє напрочуд важливу роль, оскільки він є ключовим моментом у показі духовної еволюції професора в передчутті близької смерті.

Параметри часу є визначальними й для розкриття сприйняття героєм чужого слова: дружини, Каті, доньки, докторанта, Михайла Федоровича. У розмові з дружиною Микола Степанович відчуває себе мізерним, жалюгідним, нікому не потрібним у цьому світі: «Я смотрю на свою жену и удивляюсь, как ребенок. В недоумении я спрашиваю себя: неужели эта старая, очень полная, неуклюжая женщина <...> была той самой тоненькой Варей, которую я страстно любил...» [2, с.382]. Професору зі своєю дружиною ні про що говорити, на всі її зауваження він просто мовчить і тихо погоджується з нею. Відсутність наративної форми в розмові з дружиною (мовчання) виявляє мізерність буденного життя персонажа.

Розмова з докторантом побудована на формах заперечення й нерозуміння, професор увесь час говорить, що не розуміє смислу приходу докторанта, він зривається у діалозі з ним навіть на крик, а той усе мовчить. Розмова з

Катею схожа на діалог, де професор і вихованка обмінюються думками та переживаннями, але ключовим моментом все ж таки виступає прийом мовчання. Отже, форма мовчання в наративній структурі повісті «Нудна історія» акцентує не тільки внутрішній неспокій і моральну неврівноваженість людини, а й розрив духовних зв'язків між людьми. Образ Миколи Степановича втілює духовну атмосферу доби, її сутнісні проблеми та риси.

Слід відзначити особливу свободу наративної позиції чеховського оповідача, що забезпечують вільний потік думок, незалежність від стереотипів та ідеологічних догм, рефлексії та медитації, які містять у собі елементи філософських суджень. Філософські сентенції в повісті є різними за тематикою та гостротою суджень, вони стосуються суспільства, науки, мистецтва, змісту життя, «загальної ідеї». Протягом життя професор дійшов висновку, що в нього немає «загальної ідеї». Усвідомивши протиріччя у своїх поглядах минулого й теперішнього, професор відчув «параліч души», «преждевременную смерть». Саме тому він по-новому, начебто вперше, бачить свою дружину, самого себе, вихованку Катю. Однак у нього вже не лишилося фізичного часу, щоб прийняти нові судження. У цьому полягає трагізм образу головного героя-оповідача. А.Чехов розкрив життєву драму самопізнання й самоусвідомлення людини, котра відчула марність минулого існування й духовну самотність напередодні смерті.

Художня деталь є важливим компонентом тексту, пов'язаним як із внутрішнім, так і зовнішнім світом. Роздуми професора в «Нудній історії» про науку, театр, університет постійно переплітаються з думками про «смешную и говорливую горничную, о леце с кашей». Поєднання філософських міркувань з побутовими подробицями, поданими у виразних деталях, розкриває трагізм буденного життя особистості.

Важлива риса психологізму А.Чехова – аналіз героєм власних почуттів, думок, переживань. До того ж цей аналіз здійснюється як начебто зі сторони (позиція «не-я»), так і зсередини (позиція «я»). Оповідними формами аналізу героя себе й свого життя виступають самокритика, самоіронія, самопародія.

Повість «Нудна історія» засвідчує перехід А.Чехова від малого епічного жанру (оповідання) до середнього – повісті, в якій значно ускладнено сюжет (використано різні сюжетні лінії, поєднані в контрапункті), конфлікт (багатошаровий), психологічні характеристики героїв. У повісті, на відміну від чеховських оповідань, наявні декілька наративних шарів, наративних ситуацій, наративних позицій персонажів, точок зору головного героя, що слугують розкриттю глобальних проблем буття [1].

Назва «Нудна історія» має символічний характер, вона пов'язана зі змістом твору, характером головного героя-оповідача та центральними проблемами повісті. Слово «нудьга» є ключовим словом у творі А.Чехова. Слово «нудьга» вживається в повісті А.Чехова неодноразово: «становится скучно», «скучный диспут», «скука и раздражение» та ін. Семантика слова «нудьга» в літературі має тривалу історію. У зображенні своїх героїв Дж. Байрон, О.Пушкін, М.Лермонтов також зверталися до мотивів нудьги, їхнім персонажам (Чайльд-Гарольду, Євгенію Онегіну, Печоріну) було нудно жити, хотілося змін у суспільстві та житті. У повісті ж А.Чехова слово «нудьга» означає відсутність інтересу людини до життя, до нових по-

дій, відсутність духовного смислу життя загалом. Нудьга – це не лише стан героя, а й усього суспільства. Повесть допомагає виявити та розкрити драму безвиході та трагізм людського життя.

Отже, повість «Нудна історія» відобразила не лише драму безвиході, але самопізнання здатних мислити людей, гостре відчуття незадоволеності ідейним покликанням свого покоління. А.Чехов був сміливим новатором у розробці типу оповіді від першої особи, ускладненої синтезом різних нарративних форм, що сприяло оновленню жанру повісті загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бердников Г. П. А. П. Чехов. Идейные и творческие искания / Г. П. Бердников. – М. : Худож. лит., 1984. – 511 с.
2. Чехов А. П. Избранные сочинения : в 2 т. / А. П. Чехов. – М. : Худож. лит., 1979. – Т. 1. – 702 с.
3. Чудаков А. П. Мир Чехова: Возникновение и утверждение / А. П. Чудаков. – М. : Сов. писатель, 1986. – 384 с.
4. Чудаков А. П. Поэтика Чехова / А. П. Чудаков. – М. : Наука, 1971. – 287 с.

КСЕНИЯ КОВАЛЕНКО

ОСОБЕННОСТИ НАРРАТИВНОЙ СТРУКТУРЫ ПОВЕСТИ А.ЧЕХОВА «СКУЧНАЯ ИСТОРИЯ»

В статье рассматриваются нарративная структура повести А.Чехова «Скучная история», нарративное время, нарративные отношения между персонажами, нарративные позиции, нарративный сюжет. Определены основные признаки и формы нарративной структуры повести.

Ключевые слова: повесть, нарративная структура, субъективная наррация, объективная наррация, герой, рассказчик, автор.

KSENIA KOVALENKO

THE PECULIARITIES OF THE NARRATIVE STRUCTURE OF THE NARRATION «BORING STORY» BY A.CHEKHOV

The article is devoted to the narrative structure, narrative time, narrative relations between the heroes, narrative positions and narrative plot of the narration «Boring Story» by A.Chekhov. The peculiarities of narrative structure and form of story are determined.

Key words: story, narrative structure, subjective narration, objective narration, hero, narrator, author.

Одержано 23.06.2010 р., рекомендовано до друку 30.08.2010 р.